

УДК 330.:331.25

Белінська Я.В., Мельник О.М.

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті основну увагу приділено важливій для сучасної України проблемі як відновлення економічного зростання. Важливим аспектом проблеми забезпечення тривало високих темпів економічного зростання є проблема тієї частини ВВП, яку держава вилучає у виробника через ті чи інші механізми. Система пенсійного забезпечення, що діє в Україні, не дає змоги акумулювати значні кошти для їхнього вкладання у виробництво, оскільки вона є солідарною. У подальшому також аналізуються інші пенсійні системи, які існують у світі, їхні переваги та недоліки, сильні та слабкі сторони.

Ключові слова: *частка ВВП, яка вилучається у виробника; пенсійна система; солідарна пенсійна система; накопичувальна пенсійна система; система обов'язкового та добровільного накопичення; трирівнева пенсійна система; демографічне навантаження на економіку.*

Постановка проблеми. Проблема відновлення економічного зростання в Україні є досить актуальною, оскільки в Україні обсяг суспільного виробництва зменшувався протягом десяти років (починаючи з 1990 р.), а тому в 1999 р. він становив тільки 40,6 % від його рівня на початку десятиліття (табл. 1). Тобто за цей період він зменшився більш ніж на половину. Економічне зростання протягом 2000–2008 рр. дало можливість досягти майже 3/4 рівня виробництва 1990 р., проте світова криза 2007–2009 рр. призвела до того, що нині рівень виробництва в Україні становить лише 65,9 % від рівня 1990 р. (табл. 2). А це приблизно відповідає показникам 1993–1994 чи 2005–2006 рр. Така ситуація викликає необхідність не просто подолати спад виробництва, а й забезпечити сталі та тривало високі темпи економічного зростання.

Мета статті полягає в дослідженні можливостей відновлення та підтримання тривало високих темпів економічного зростання в Україні шляхом здійснення пенсійної реформи.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом забезпечення сталих та тривало високих темпів економічного зростання виступає проблема тієї частини ВВП, яка залишається в суб'єктів економіки та забезпечує їхній розвиток. Держава у різний спосіб зменшує цю частину доходу. Зокрема, держава через податкову систему прямо перерозподіляє на свою користь певну частину створеного суб'єктами економіки доходу. Окрім того, держава через різні форми вилучає у підприємств додаткову частину доходу, яка забезпечує задоволення певних суспільних потреб, але цей дохід держава прямо не одержує. Прикладом останнього механізму є пенсійні відрахування, які вилучаються у підприємств, але прямо державі не надходять. Зрозуміло, що чим вища частка вилученого у підприємства доходу, тим підприємству складніше йти на розширення виробництва. Про частку доходу, яка реально

вилучалась у підприємств на різних етапах існування незалежної України, дають уявлення таблиці 1 та 2.

Таблиця 1

Деякі економічні показники України протягом 1992 – 2000 років

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Валовий внутрішній продукт (у % до попереднього року)	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10	-3	-1,9	-0,4	5,8
ВВП (1990=100 %)	82,2	70,6	54,3	47,7	42,9	41,5	40,7	40,6	42,9
Інвестиції в основний капітал (у % до попереднього року)	-36,9	-10,4	-22,5	-28,5	-22	-8,8	6,1	0,4	14,4
Інвестиції в основний капітал (1990=100 %)	58,6	52,5	40,7	29,1	22,7	20,7	21,9	22,0	25,2
Доходи бюджету (у % до ВВП)*	32,8	40	49,1	40,1	38,6	42,4	39,8	37,0	40,4
в тому числі: - надходження до Пенсійного фонду (у % до ВВП)	9,2	5,9	8,5	8,2	8,9	11,2*	9,8	9,5	9,4
Видатки бюджету (у % до ВВП)	45	46,5	59,7	48	43,2	49,6	41,9	38,4	39,1
Дефіцит бюджету (у % до ВВП)	12,2	6,5	10,5	7,9	4,6	7,1	2,1	1,4	-1,3

Джерело: складено авторами на основі даних Європейського Центру макроекономічного аналізу України: [1, с. 48, 50, 54].

* З 1997 р. відрахування до Пенсійного фонду виключені зі складу державного бюджету, але тут вони наведені для того, аби статистичні дані були співставними.

Таблиця 2

Деякі економічні показники України протягом 2001 – 2010 років

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий внутрішній продукт (у % до попереднього року)	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,1	-14,8	4,2
ВВП (1990=100 %)	47,2	49,7	54,4	61	62,7	67,3	72,6	74,2	63,3	65,9
Інвестиції в основний капітал (у % до попереднього року)	20,8	8,9	31,3	28	1,9	19	29,8	-2,6	-41,5	0,6
Інвестиції в основний капітал (1990=100 %)	30,4	33,1	43,5	55,7	56,8	67,6	87,7	85,4	50	49,7
Доходи бюджету (у % до ВВП)	26,9	27,4	28,2	26,5	30,4	31,6	30,8	31,4	29,9	28,7
Бюджет Пенсійного фонду за доходами (у % до ВВП)	8,06	9,86	9,45	10,48	11,14	12,90	12,54	15,59	16,54	15,14

Сумарне вилучення доходу через бюджет та ПФ (у % до ВВП)	34,96	37,26	37,65	36,98	41,54	44,5	43,34	46,99	46,44	43,84
Видатки бюджету (у % до ВВП)	27,2	26,7	28,4	29,7	32,2	32,3	31,9	32,9	34	34,6
Дефіцит бюджету (у % до ВВП)	0,3	-0,73	0,2	3,2	1,8	0,7	1,1	1,5	4,1	5,9

Джерело: складено авторами на основі даних [2; 3].

Частка ВВП, яка вилучалась державою через податкову систему, в Україні протягом 90-х років була порівняно високою. Так, якщо в 1994 р. вона становила 49,1 %, то в країнах Європи і Північної Америки від 30 до 40 %. Слід пам'ятати, що низька частка для багаті країни може бути дуже високою для країни бідної, оскільки в бідній країні потенційні можливості вилучення доходу у виробника через механізм оподаткування значно менші. Так, якщо в Україні нині показник рівня ВВП на одну особу становить трохи більше 6 тис. дол. США за ПКС 2005 року [2, с. 544], то в країнах Західної Європи це 32 тис. дол. і вище, у США – 42, в Норвегії – 46,7, а в Люксембурзі – 71. А якщо врахувати ще і той факт, що ті європейські країни, які мали приблизно близький до сучасного українського рівень розвитку (Ірландія у 1955, Іспанія у 1960, Португалія у 1960), вилучали до бюджету не більше 22–28 % ВВП, то стає зрозумілим, чому зростання податкового тиску в Україні в 1992–1994 та 1997 рр. спричинило падіння виробництва.

Водночас міжнародні порівняння пояснюють також чому деяке зменшення податкового тиску в Україні (до 37–42 % ВВП в 1995–1996 та в 1998–1999 рр.) не змогло суттєво вплинути на існуючу економічну ситуацію. Навіть такий рівень податкових вилучень є завеликим, враховуючи наявну в Україні економічну ситуацію.

В той же час значне зменшення рівня вилученого в підприємств доходу протягом 2000–2004 рр. стало основою для значного поживлення інвестиційної діяльності в Україні. Саме тоді сумарне вилучення доходу через бюджет та Пенсійний фонд у % до ВВП знаходилося на найнижчому рівні (33–36 %). Після цього сумарне вилучення доходу через бюджет та Пенсійний фонд у відсотках до ВВП почало зростати і сягнуло 40–43 % (табл. 2).

Одним з найважливіших чинників негативного впливу великого податкового та пенсійного навантаження на економіку є те, що виробники не можуть ні за рахунок високої прибутковості забезпечити собі достатні кошти для розширення виробництва, ні отримати ці кошти в банківській системі (з 1995 по 1999 рр. та з 2008 по 2010 рр. в Україні ці кошти з банківської системи йшли не на фінансування розвитку виробництва, а на покриття дефіциту державного бюджету та зовнішнього боргу).

Статистичні дані свідчать про те, що зменшення частки доходу, яка вилучалась у підприємств, стало основою відновлення економічного зростання в Україні в кінці 90-х. Зростання ж частки вилученого доходу через бюджет і

Пенсійний фонд, яке почалося після 2005 р., стало важливим чинником, який додатково поглиблював падіння виробництва в Україні у 2009 р.

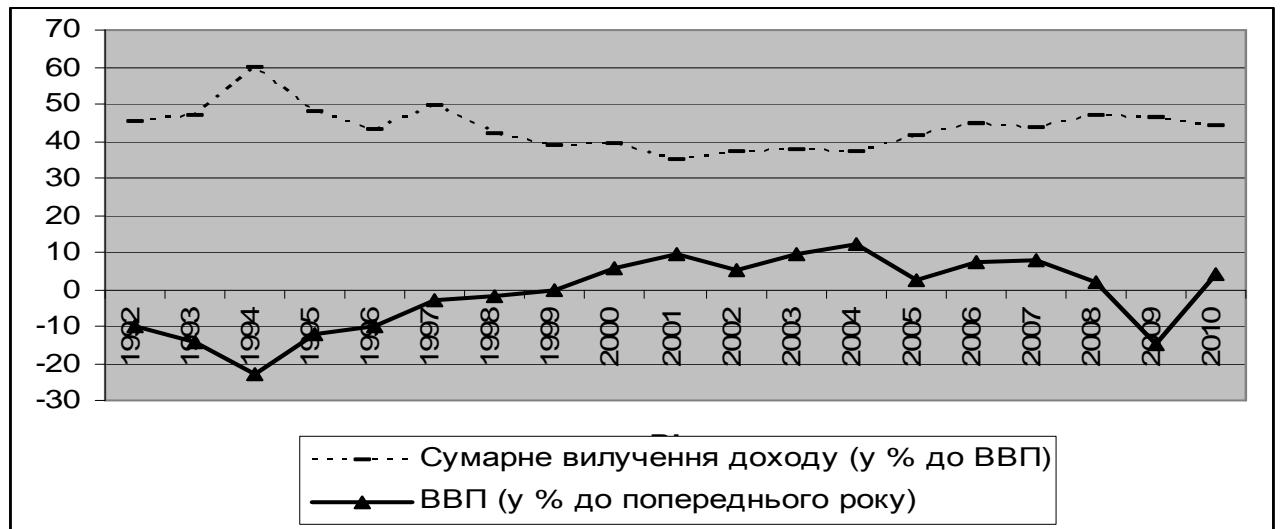

Рис. 1. Річна зміна ВВП та величина сумарного вилучення доходу у суб'єктів економіки

Джерело: складено авторами на основі даних [2; 3].

Наведений рис. 1 дає можливість побачити те, що зміни у величині ВВП практично повністю відповідають змінам у величині сумарного вилучення доходу в суб'єктів економіки (проте з протилежним знаком). Коли вилучення доходів екстремально зростали, то відбувався процес найбільш інтенсивного падіння ВВП в Україні. Коли величина вилученого доходу в суб'єктів економіки починала зменшуватися, то відповідно починав поступово зростати і ВВП України.

З наведеного графіка можна зробити висновок про те, що між змінами в річній величині ВВП та змінами у величині сумарного вилучення доходу у суб'єктів економіки України існує певний зв'язок. Проте кількісні значення цього зв'язку з графіку визначити досить важко. Для обчислення кількісних показників, що визначають характер зв'язку між змінами у річній величині ВВП та змінами у величині сумарного вилучення доходу у суб'єктів економіки проведено дослідження з використанням методів кореляційно-регресійного аналізу.

На підставі кореляційного аналізу було встановлено ступінь взаємної залежності (коефіцієнт кореляції) показників змін у ВВП (у % до попереднього року) та величиною сумарного вилучення доходу у суб'єктів економіки. При цьому залежність між двома рядами статистичних даних, яка відображається у коефіцієнті кореляції, може бути як прямою (тоді коефіцієнт кореляції > 0), так і зворотною (у цьому випадку коефіцієнт кореляції < 0). За рівнем тісноти зв'язку вона може бути як сильною (коефіцієнт кореляції знаходиться у межах від 0,75 до 1, або від -0,75 до -1), середньою (тоді коефіцієнт кореляції знаходиться у межах від 0,35 до 0,75 або від -0,35 до -0,75), так і слабкою (коефіцієнт кореляції знаходиться у межах від 0 до 0,35 або від 0 до -0,35).

За нашими обрахунками коефіцієнт парної кореляції між зміною ВВП України (у % до попереднього року) та величиною сумарного вилучення доходу в суб'єктів економіки за період з 1992 по 2010 рр. становить -0,77397. Така величина коефіцієнта парної кореляції свідчить про те, що між цими рядами даних існує досить сильний зв'язок, але цей зв'язок є не прямим, а зворотним. Зворотний зв'язок вказує на те, що при зростанні показника сумарного вилучення доходу в суб'єктів економіки України (у % до ВВП) відбувається зменшення величини ВВП (у % до попереднього року).

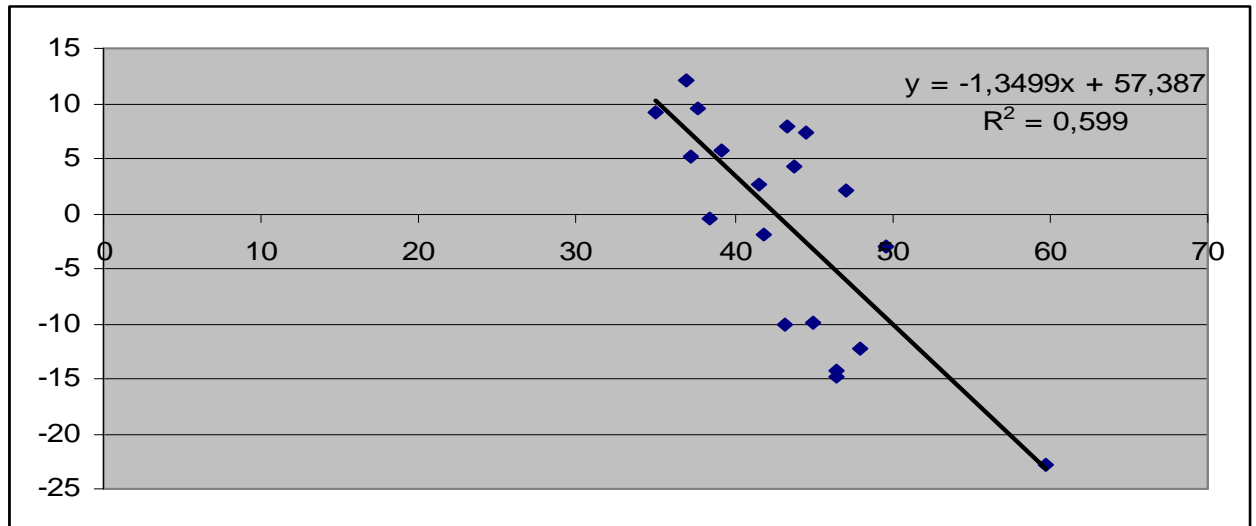

Рис. 2. Лінійна регресія між зміною ВВП (у % до попереднього року) та сумарним вилученням доходу в суб'єктів економіки

Джерело: складено авторами на основі даних [2; 3].

Це ж підтверджує і регресійний аналіз, результати якого наведені на рис. 2. Він же дає уявлення про кількісні параметри цього процесу.

Обчислення лінійної функціональної залежності (типу $y = mx + b$) між сумарним вилученням доходу в суб'єктів економіки (x) та зміною ВВП (у % до попереднього року) (y) в Україні протягом 1992–2010 рр. з використанням методу найменших квадратів, аби вирахувати лінію, яка найкращим чином апроксимує наявні дані, дало формулу: $y = -1,3499x + 57,387$.

При цьому коефіцієнт m у цій формулі буде характеризувати нахил цієї прямої, а показник b – точку перетину цієї прямої з віссю Y . Економічне значення коефіцієнту m у цій формулі полягає в тому, що він дає характеристику рівня мультиплікаційного ефекту – чи, іншими словами, того на яку величину зміниться приріст ВВП при зміні величини відсоткового вилучення доходу у суб'єктів економіки. Вивчення коефіцієнту m у отриманій формулі свідчить про те, що між змінами ВВП та змінами відсоткового вилучення доходу у суб'єктів економіки наявний зворотній зв'язок. При цьому коефіцієнт m у формулі є більшим за одиницю, а це свідчить про те, що відсоткове збільшення ВВП (економічне зростання) потребує значно меншого відсоткового скорочення доходу, який вилучається у суб'єктів економіки. Тобто при зменшенні величини сумарного вилучення доходу у суб'єктів економіки на 1 % має відбутись зростання ВВП на 1,3499 %.

Про те, що наведена формула достатньо правильно відображає реальний стан справ, свідчить величина коефіцієнта детермінації (R^2), який порівнює фактичні значення у та ті значення, які отримані з розрахованого рівняння прямої.

Нормативне значення коефіцієнта детермінації (R^2) знаходяться в інтервалі від 0 до 1. Якщо він дорівнює 1, то має місце повна відповідність математичної моделі фактичним даним, тобто нема розбіжності між фактичними та оціночними значеннями у. В іншому випадку, якщо коефіцієнт детермінації дорівнює 0, то рівняння регресії є невдалим для характеристики значень у. При цьому відповідність може бути як сильною (коефіцієнт детермінації знаходиться у межах від 0,5 до 1, так середньою (коефіцієнт детермінації знаходиться у межах від 0,25 до 0,5, чи достатньо слабкою (коефіцієнт детермінації знаходиться у межах від 0 до 0,25). У нашому випадку величина коефіцієнта детермінації становила: 0,599, що свідчить про те, що отримана нами формула є достатньо достовірною і дає можливість пояснити майже 60 % змін ВВП змінами, які викликані змінами величини сумарного вилучення доходів у суб'єктів економіки.

Про те, що сумарне вилучення доходів у суб'єктів економіки впливає на ВВП вже зрозуміло, проте механізм цього впливу ще треба розкрити. А він пов'язаний з інвестиційною діяльністю. Загальновідомою з економічної теорії є залежність між темпами зростання ВВП та темпами зміни інвестицій в основний капітал. З часів Дж.М. Кейнса вона стала нормативною. Про її особливості в Україні протягом 20 років незалежності дає уявлення рис. 3.

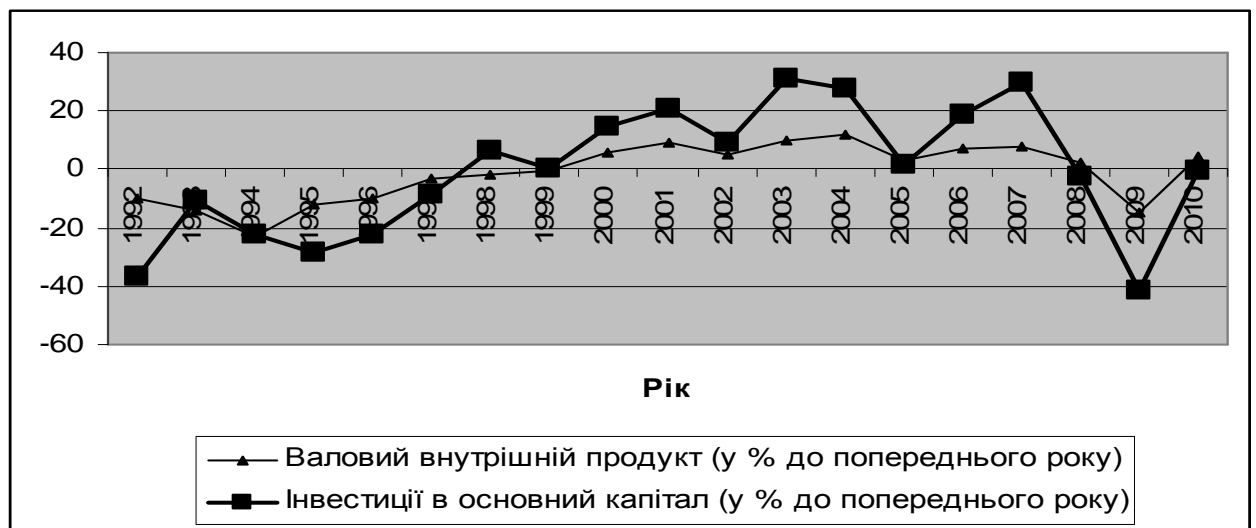

Рис. 3. Зміни ВВП та інвестицій в основний капітал (у % до попереднього року)

Джерело: складено авторами на основі даних [2; 3].

Кореляційний аналіз цих рядів даних теж дає підстави для висновку про те, що джерелом економічного зростання є активізація інвестиційної діяльності. Так, коефіцієнти парної кореляції між темпами зміни ВВП та інвестицій в основний капітал (у % до попереднього року) в Україні протягом 1992–2010 рр. становив 0,886091. Така величина коефіцієнту парної кореляції свідчить про те,

що між цими рядами даних існує дуже сильний прямий зв'язок. Тобто при зростанні інвестицій в основний капітал буде відбуватись зростання ВВП. І навпаки, при падінні інвестицій в основний капітал буде відбуватись падіння обсягу ВВП. Регресійний аналіз це теж підтверджує (рис. 4).

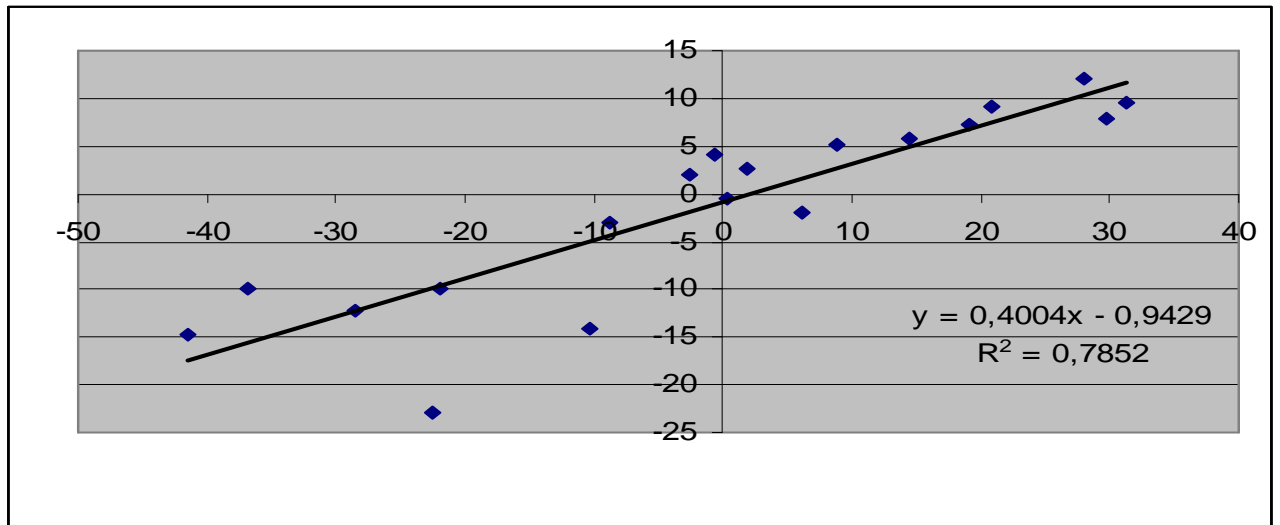

Рис. 4. Лінійна регресія між зміною ВВП та інвестиціями в основний капітал (у % до попереднього року)

Джерело: складено авторами.

Обчислення лінійної функціональної залежності (типу $y = mx + b$) між темпами зміни інвестицій в основний капітал (x) та темпами зміни ВВП (у % до попереднього року) (y) в Україні протягом 1992–2010 рр. з використанням методу найменших квадратів, аби вирахувати лінію, яка найкращим чином апроксимує наявні дані, дало формулу: $y = 0,4004x - 0,9429$.

Економічне значення коефіцієнта при x у цій формулі полягає в тому, що він дає характеристику рівня мультиплікаційного ефекту – чи, іншими словами, того на яку величину зміниться приріст ВВП при зміні величини інвестицій в основний капітал. Величина цього коефіцієнта (0,4004) в отриманій формулі свідчить про те, що між зміною ВВП та зміною величини інвестицій в основний капітал наявний прямий зв'язок. Тобто, при зростанні величини інвестицій на 1 % відбудеться зростання ВВП на 0,4 %. А для того, аби ВВП України збільшився на 1 % зростання величини інвестицій має становити 2,5 %.

При цьому від'ємний коефіцієнт b у формулі ($- 0,9429$) свідчить про те, що в Україні між зростанням величини інвестицій в основний капітал і зростання ВВП наявний інерційний лаг, чи іншими словами запізнення у реакції ВВП на зміну напряму руху інвестицій. Тобто зростання величини ВВП може відбутись лише тоді, коли відсоткове зростання величини інвестицій перевищить поріг у 2,36 %.

Про те, що наведена формула достатньо правильно відображає реальний стан справ в економіці України, свідчить величина коефіцієнта детермінації (R^2), який порівнює фактичні значення y та значення, які отримані з розрахованого рівняння прямої. У нашому випадку величина коефіцієнта

детермінації становила: 0,7852, що свідчить про те, що отримана формула є достатньо достовірною і дає можливість пояснити майже 80 % змін ВВП змінами, які викликані змінами величини інвестицій в основний капітал.

Таким чином можна говорити про те, що ланцюжок, який має забезпечити економічне зростання в Україні повинен мати такі ланки: 1) зменшення сумарних вилучень доходу в суб'єктів економіки, воно має забезпечити зростання доходів відповідних суб'єктів, а це у свою чергу має стати основою для 2) зростання обсягу інвестицій в основний капітал, що у свою чергу має спричинити 3) зростання обсягу ВВП України.

Якщо давати характеристику сучасному стану справ у інвестиційній сфері України, то треба відзначити, що величина інвестицій в основний капітал, яка є головним індикатором відновлення економічного зростання, зменшується в Україні впродовж трьох років. Нині (статистика 2010 р). загальний обсяг інвестицій в основний капітал становить лише 49,7 % від величини інвестицій у 1990 р., хоча у 2007 р. ця величина знаходилась на рівні 87,7 %. Тобто за величиною цього показника ми опинились на рівні 1993–1994 та 2003–2004 рр. (див. табл. 1 та 2). А загальновідомо, що зростання обсягу інвестицій в основний капітал є основним внутрішнім джерелом відновлення економічного зростання. Тому продовження дії тенденції до зменшення обсягу інвестицій ставить під сумнів перспективи сталих і тривало високих темпів економічного зростання в Україні. Хоча сама тенденція до зменшення темпів падіння величини інвестицій в основний капітал є обнадійливою.

Серйозність ситуації з величиною інвестицій в основний капітал в Україні робить завданням надзвичайної важливості забезпечення достатньо великих фінансових ресурсів для здійснення активного інвестування. Одним з джерел таких ресурсів у світі є кошти накопичувальної пенсійної системи.

Однак в Україні діюча система пенсійного забезпечення не дає змоги акумулювати значні кошти для їхнього вкладання у виробництво, оскільки вона продовжує залишатися здебільшого солідарною. Тобто вона ґрунтується на солідарності поколінь – на тому, що працююче покоління утримує за рахунок своїх поточних відрахувань осіб пенсійного віку. При цьому ніяке накопичення коштів не здійснюється. Перевагами такої пенсійної системи є нечутливість до інфляційних процесів, організаційна проста та відносно невеликі витрати на її утримання.

У світі окрім солідарної використовуються також і накопичувальні пенсійні системи. Вони ґрунтуються на тому, що кожна особа здійснює відрахування на ощадні пенсійні рахунки. Акумульовані в такий спосіб кошти інвестуються в економіку, що забезпечує їхнє збереження та примноження. Вкладники після досягнення пенсійного віку починають отримувати пенсію за рахунок: а) зроблених раніше відрахувань; б) доходів від інвестування відрахованих впродовж життя коштів. Перевагами таких пенсійних систем є те, що вони нечутливі до несприятливих впливів демографічних чинників, акумулюють значні кошти, які є основою для здійснення інвестиційної діяльності.

Про потенційні можливості накопичувальних пенсійних систем у справі акумуляції потенційно інвестиційних коштів свідчать дані таблиці 3.

Таблиця 3

Активи пенсійних фондів і компаній зі страхування життя в деяких країнах ОЕСР

Країна	Активи недержавних пенсійних фондів, % від ВВП	Сукупні активи недержавних пенсійних фондів і компаній зі страхування життя, % від ВВП
США	95,0	115,0
Великобританія	65,1	116,2
Канада	52,1	77,3
Ірландія	42,6	80,9
Японія	14,2	48,2
Португалія	11,2	21,9
Іспанія	9,0	20,9
Австрія	4,5	25,6
Німеччина	3,8	31,9
Італія	2,6	22,1

Джерело: складено авторами на основі даних [4; 5; 6; 7].

Оскільки в Україні сьогодні наявний вплив як інфляційних чинників, так і демографічних, а, окрім того, відчувається серйозна нестача інвестиційних ресурсів, то можна зробити висновок, що пенсійна система України має включати елементи як солідарної, так і накопичувальної систем. Тому вибір Україною трирівневої моделі як основи для реформування діючої пенсійної системи можна вважати досить зваженим.

Трирівнева модель пенсійної системи складається з трьох частин: солідарної системи, системи обов'язкового накопичення та системи добровільного накопичення.

Солідарна система виконує функцію запобігання бідності серед осіб похилого віку. У промислово розвинутих країнах така система забезпечує дуже невисокий рівень пенсій, порівняно з середнім розміром заробітної плати (у США, наприклад, пенсія з солідарної системи становить близько 35 % від середнього доходу за весь час роботи до виходу на пенсію). Проте відносно невеликі виплати з солідарної системи стимулюють активне здійснення населенням індивідуальних пенсійних заощаджень. У всьому світі цей процес заохочується та регулюється державою шляхом запровадження додаткових пенсійних програм, з яких здійснюються доповнюючі пенсійні виплати. Здебільшого ці пенсійні програми покликані стимулювати індивідуальні та колективні заощадження для забезпечення власної старості. З метою уникнення ситуації, за якої існування гарантованих державних виплат зменшує стимули до індивідуального заощадження, такі програми існують як загальнообов'язкові.

Суть обов'язкової накопичувальної системи полягає в тому, що кожен працівник зобов'язаний певну частину заробітку в обов'язковому порядку

сплачувати в накопичувальний пенсійний фонд. Завдяки цьому працівник після досягнення пенсійного віку на доповнення до виплат із солідарної системи буде одержувати додаткову пенсію із обов'язкової накопичувальної системи. При цьому держава виступає гарантом збереження зроблених працівником внесків.

Для заможних осіб, які бажають мати високий рівень життя і після виходу на пенсію, сумарна пенсія, отримана із солідарної системи та системи обов'язкового накопичення, може виявитися недостатньою. Для цієї категорії громадян зазвичай створюють систему добровільного накопичення, за якої працівники (а іноді спільно працівники та їхні роботодавці) мають змогу вкладати гроші на індивідуальні рахунки, щоб після досягнення пенсійного віку отримувати додаткові доходи ще і з цього джерела.

Для вирішення складної ситуації, що виникла в сфері пенсійного захисту населення України, ще в 1998 році було запропоновано провести структурну пенсійну реформу, основні принципи якої були викладені в Указі Президента «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні». Зміст реформування вбачався в переході від системи пенсійного захисту на солідарних засадах до системи на солідарно-заощаджувальних засадах і страховій основі. Основними завданнями та цілями реформи було визначено: підвищення рівня життя пенсіонерів, встановлення залежності розмірів пенсії від розміру заробітку та трудового стажу, заохочення громадян до заощадження коштів на старість, створення ефективнішої системи адміністративного управління в пенсійному захисті.

На виконання Указу Президента ще в 2001 році в першому читанні було прийнято Законопроект про загальнообов'язкове пенсійне страхування. В законопроекті передбачалося впровадження в Україні трирівневої пенсійної системи, в якій було передбачено збереження частини існуючої розподільчої системи для забезпечення базових пенсій (перший рівень), а також розвиток системи приватних пенсійних заощаджень як обов'язкових (другий рівень) так і добровільних (третій рівень).

Орієнтовними строками запровадження відповідних рівнів пенсійної системи були: для першого рівня – січень 2001 р., для другого – січень 2003 р., для третього – липень 2001 р. Проте практичне втілення пенсійної реформи почалося в Україні лише з 1 січня 2004 року, після набрання чинності Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV.

На кінець 2011 р. можна стверджувати, що в Україні реально та повноцінно функціонує лише перший рівень пенсійної системи. Введення другого рівня постійно відкладається. Головна причина цього – дефіцит коштів у бюджеті Пенсійного фонду. За розрахунками експертів для запровадження цього рівня необхідно зарезервувати у бюджеті Пенсійного фонду 10–12 млрд. грн., або приблизно 7 % від теперішніх внесків на пенсійне страхування. На сьогоднішній день не може бути мови про створення резерву, через дефіцит бюджету Пенсійного фонду. Тому впровадження обов'язкового накопичувального компонента постійно відкладається, через що економіка щорічно втрачає до 500 млн. доларів інвестицій. Саме тому, нині в Україні

суттєву роль в забезпеченні непрацевдатних осіб відіграє лише державна солідарна пенсійна система.

Третій рівень пенсійної системи України – система недержавного пенсійного страхування. Вона базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень. Недержавний пенсійний захист здійснюється недержавними пенсійними фондами (НПФ), страховими організаціями та банківськими установами.

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» був прийнятий в липні 2003 р., а набрав чинності з початку 2004 року, але сама система почала працювати фактично лише з 2005 року, коли Держфінпослуг напрацював нормативно-правові акти і зміг видати перші ліцензії.

Нині можна стверджувати, що недержавний пенсійний захист в Україні хоча формально й існує, проте він ще не відіграє значної ролі. Головна причина цього полягає у тому, що більшість населення не має достатніх доходів для додаткового фінансування майбутньої пенсії. Так, за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, на кінець 1 півріччя 2008 року загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів за укладеними контрактами становила 428,3 тис. фізичних осіб, тобто лише 2 % працюючого населення України є учасниками недержавних пенсійних фондів. Для порівняння в країнах Центральної та Східної Європи, які почали проведення пенсійної реформи майже одночасно з Україною, аналогічні показники на порядок вищі: в Болгарії, наприклад, частка працюючих, які стали учасниками недержавних пенсійних фондів, в загальній кількості всіх працюючих, складає 16,4 %, в Угорщині – 34,6 %, в Словаччині – 31,4 %. До того ж у кожній із цих країн діє і другий рівень пенсійної системи, де частка працюючих, «охоплених» обов'язковою накопичувальною системою складає: в Болгарії – 76,4 %, в Угорщині – 67,5 %, у Словаччині – 56,5 %. Тоді, як в Україні 0,0 [8, с. 68].

Співвідношення загальної суми активів НПФ до ВВП України залишається одним з найнижчих серед постсоціалістичних і розвинутих країн і становить 0,01 % ВВП (в Польщі – 9 %, в Угорщині та Чехії – 4 %, в Ірландії, Норвегії, Данії та Японії понад 100 % ВВП) [9, с. 79–80]. І хоча ринок недержавного пенсійного захисту залишається найбільш динамічним серед ринків небанківських фінансових послуг, йому ще далеко до необхідних розмірів.

Здійснення зазначеної пенсійної реформи в Україні дасть змогу відносно легко вийти з проблеми, яка визначається погіршенням демографічної ситуації через посилення процесу старіння населення, і відповідного зростання потреби у пенсійних коштах. В Україні ця проблема стоїть особливо гостро. Так, частка осіб у віці визнаному старшим за працевдатний протягом 1996–2000 р.р. зросла з 22,7 % до 23,4 %. А з 2006 по 2010 р. вона зросла ще більше – з 23,9 % до 24,7 %. Така тенденція призводить до зростання «потенційного пенсійного» навантаження на кожного працюючого. В той же час «реальне пенсійне» навантаження на працюючого є ще більшим. Окрім того, воно має тенденцію до більш стрімкого зростання.

Таблиця 4

Реальне пенсійне навантаження на населення України
протягом 1991 – 2010 р.р.

Показник	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Населення, млн. осіб	51,9	52,1	52,2	52,1	51,7	51,1	50,5	50,1	49,9	48,7
Пенсіонери, млн. осіб	13,6	14,2	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,4	14,5	14,5
Коефіцієнт «реального пенсійного» навантаження	26,2	27,3	27,8	27,8	28,1	28,4	28,7	28,7	29,1	29,8
Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Населення, млн. осіб	48,2	47,8	47,4	47,1	46,7	46,5	46,2	46	45,8	45,6
Пенсіонери, млн. осіб	14,5	14,4	14,4	14,3	14,1	14,1	13,9	13,8	13,8	13,7
Коефіцієнт «реального пенсійного» навантаження	29,9	30,2	30,3	30,5	30,1	30,2	30,2	30,1	30,1	30,1

Джерело: складено авторами на основі даних [2, с. 328, 335].

Вихід з такої ситуації лише шляхом лише законодавчого підвищення пенсійного віку нині ускладнений через те, що: 1) середня очікувана тривалість життя в Україні досить низька порівняно з іншими економічно розвиненими країнами (68,3 роки у нас та 78,4 роки у Великобританії); 2) в Україні вона істотно відрізняється (більш ніж на 10 років) у чоловіків та жінок (63,8 та 74,9 роки); 3) Україна нині зазнає, а в подальшому буде зазнавати все більш сильного негативного впливу демографічних чинників, які істотно збільшують демографічне навантаження на працюючих. В Україні частка осіб старших 65-річного віку становила в 2000 р. лише 13,8 %, у 2010 р. – 15,1 %, а до 2015 р. передбачається її збільшення до 16,2 %.

Через наявність від’ємних темпів економічного зростання в Україні протягом 1990–1999 рр. надходження до державного бюджету та Пенсійного фонду в реальному виразі весь час зменшувались. А це ставить обмеження на шляху застосування іншого інструменту поповнення нині діючої солідарної пенсійної системи – збільшення величини ставок обов’язкових відрахувань. За таких умов збільшення величини ставок обов’язкових відрахувань не стільки збільшує реальні надходження до Пенсійного фонду, скільки стає гальмом на шляху відновлення економічного зростання, через те, що сприяє посиленню “тінізації” економіки. Саме через це ставки тарифів обов’язкового відрахування до Пенсійного фонду в Україні були зменшені для роботодавців з 55,88 % на початку січня 1992 р. до 31,82 % в квітні 1992 р. У подальшому навколо ставок обов’язкових відрахувань до Пенсійного фонду велась постійна боротьба,

результатом якої стало те, що у травні 1993 р. вони трохи зросли – до 32,56 %, а починаючи з липня 1997 р. їх величина дещо знизилась – до 32 %. У 2007 р. ставки обов’язкових відрахувань до Пенсійного фонду для роботодавців зросли до 33,2 %.

Страхові тарифи пенсійних відрахувань для найманих працівників до 2007 р. знаходились на рівні 1 % від заробітної плати до 150 грн. та 2 % від заробітної плати більшої за 150 грн. У 2007 р. ставки страхових тарифів пенсійних відрахувань для найманих працівників змінились. Вони становили 0,5 % від заробітної плати до прожиткового мінімуму та 2 % від тієї частини заробітної плати, яка є більшою за прожитковий мінімум.

За сумарною величиною страхових тарифів пенсійних відрахувань Україна значно випереджає інші країни, в тому числі й економічно більш розвинуті (табл. 5). А це є свідченням того, що шлях поповнення пенсійної системи через збільшення величини ставок обов’язкових відрахувань для України нині значною мірою є заблокованим.

Таблиця 5

**Тарифи внесків на фінансування пенсійних систем
у різних країнах світу**

Країна	Тарифи внесків, %		
	Роботодавець	Робітник	Разом
Розвинуті країни			
Італія	23,81	8,89	32,7
Швеція	19,03	1,0	20,03
Фінляндія	19,0	5,55	24,55
Греція	13,33	6,67	20,0
Австрія	12,55	10,25	22,8
Великобританія	12,2	10,0	22,2
Німеччина	9,6	9,6	19,2
Бельгія	8,86	7,8	16,36
Японія	8,7	8,7	17,4
Ісландія	8,5	4,0	12,5
Франція	8,2	6,55	14,75
Люксембург	8,0	8,0	16,0
Нідерланди	6,95	17,9	24,85
США	6,2	6,2	12,4
Швейцарія	4,2	4,2	8,4
Канада	3,5	3,5	7,0
Країни, що розвиваються			
Аргентина	16,0	11,0	27,0
Туреччина	11,0	9,0	20,0
Південна Корея	6,0	3,0	9,0
Країни з постсоціалістичною економікою			
Україна	33,2	2,0	35,2
Албанія	26,0	10,0	36,0

Румунія	22,5	0	22,5
Болгарія	22,1	6,9	29,0
Словаччина	20,6	5,9	26,5
Чехія	19,5	6,5	26,0
Угорщина	18,0	2,0	20,0
Словенія	15,5	8,85	24,35
Росія	14,0	16,0	30,0
Латвія	10,0	10,0	20,0
Польща	–	24,0	24,0
Казахстан	–	10,0	10,0

Джерело: складено авторами на основі даних [10, с.56–68; 11, с. 78–94; 12, с. 51–57; 13, с. 17–20].

Це пов'язано з тим, що існуючий в Україні рівень пенсійного навантаження на роботодавців істотно знижує їхню зацікавленість у розвитку виробництва та зменшує конкурентоздатність вітчизняних товарів. Проведення ж пенсійної реформи в напрямі створення трирівневої пенсійної системи, яка буде включати ще і накопичувальні програми, дасть змогу істотно знизити рівень обов'язкового пенсійного навантаження на роботодавців, посилить їхню зацікавленість у розвитку виробництва та збільшить конкурентоздатність вітчизняних товарів.

Ще однією з найважливіших проблем сучасної солідарної пенсійної системи в Україні є та, що вона не дає можливості забезпечити достатній рівень доходів для пенсіонерів. Для більшості з них вихід на пенсію означає стрімке зменшення розмірів отримуваних ними доходів. Так, співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати (у %) становило у 2010 р. лише 44,6 %. А це означає більш ніж двократне зменшення номінального доходу людини, яка виходить на пенсію. Хоча треба визнати і те, що протягом 2000-х років це співвідношення значно зросло. Так, у 2001 р. співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати становило лише 26,9 % (тобто тоді вихід на пенсію означав зменшення доходу більш ніж у 3,7 раза). Свого ж максимуму співвідношення середньої пенсії до середньої заробітної плати сягнуло у 2009 р. – 47,1 %. Тобто в 2009 р. вихід на пенсію фактично означав лише двократне зменшення доходів особи.

Однак тут важливо зрозуміти те, якою мірою середня пенсія забезпечує потреби особи. Аби зрозуміти це, потрібно порівняти середню пенсію та прожитковий мінімум. Це порівняння свідчить про те, що середня пенсія ледве перевищує прожитковий мінімум (у 2010 р. – лише на 18 %). Тобто вихід на пенсію дає можливість лише мінімально забезпечити потреби пенсіонера. Але це середня пенсія. А мінімальна пенсія не дотягує до прожиткового мінімуму. У 2010 р. вона знаходилась на рівні 82,4 % від цього показника. Хоча і наявна тенденція до поступового збільшення рівня покриття прожиткового мінімуму мінімальною пенсією (у 2007 р. – 73,3 %).

Таблиця 6

Окремі показники пенсійного забезпечення в Україні

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Середньомісячна заробітна плата, грн.	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239
Середньомісячна пенсія, грн. (на початок року)	83,7	122,5	136,6	182,2	316,2	406,8	478,4	751,4	898,4	999,0
Мінімальна пенсія за віком, грн.. (на початок року).	-	-	-	-	332	350	380	470	544	695
Прожитковий мінімум, грн.	311	342	342	362	423	464	519	608	639	843
Середня пенсія до середньої зарплати (у %)	26,9	32,5	29,5	30,9	39,2	39,1	35,4	41,6	47,1	44,6
Середня пенсія до прожиткового мінімуму, (у %)	26,9	35,8	39,9	50,3	74,8	87,7	92,3	123,7	140,7	118,5
Мінімальна пенсія до прожиткового мінімуму, (у %)	-	-	-	-	78,5	75,5	73,3	77,4	85,2	82,4

Джерело: складено авторами на основі даних [2, с. 26, 389,394, 395; 14, с. 13].

Висновки. Здійснення реформи існуючої в Україні солідарної пенсійної системи шляхом доповнення її накопичувальними програмами відкриває широкі можливості для створення достатньо великих фінансових джерел, які стануть основою для майбутніх інвестицій та забезпечать сталість і динамізм економічному зростанню. Тут можна спиратись на вже існуючий світовий досвід, а він засвідчує: основою чилійського економічного дива стала саме пенсійна реформа, яка забезпечила перехід від солідарної до накопичувальної системи, створивши тим самим потужні джерела для майбутніх інвестицій та динамізувавши економічний розвиток країни.

Список використаних джерел

1. Антропов В.В. Системы пенсионного обеспечения в странах ЕС / В.В. Антропов // Труд за рубежом. – 2006. – № 3. – С. 78–94.
2. Борисенко Н.Ю. Мировой опыт пенсионных реформ / Борисенко Н.Ю. // Международный бухгалтерский учет. – 2005. – № 78. – С. 51–57.
3. Всеукраїнська нарада з питань розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення «Недержавним пенсійним фондам – 5 років» // Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг. – К., 2008. Червень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.capitalmarkets.kiev.ua/download/fsr_event_6jun08.pdf
4. Кан М. Организация пенсионного обеспечения (из мирового опыта) / М. Кан М. // Человек и труд. – 2006. – № 5. – С. 17–20.
5. Леонов Д. Недержавні пенсійні фонди в Україні: стан та проблеми формування активів та розвитку інвестиційної діяльності НПФ / Д. Леонов // Ринок цінних паперів в Україні. – 2007. – № 1–2. – С. 79–80.
6. Постанова Кабінету міністрів України від 8 лютого 2012 р. № 69 «Про бюджет Пенсійного фонду України на 2012 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/69-2012-%D0%BF>
7. Соціальні індикатори рівня життя населення: стат. збірник. – К.: ДКСУ, 2010. – С. 13.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
9. Тенденції української економіки. [Збірник статистичних даних]. – 2001. – Червень. – 36 с.
10. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні / А.І. Якимів. – Л.: Афіша, 2003. – 105 с.
11. Pensions at a Glance – Public Policies across OECD Countries. – [2005 Edition 2]. – 2006. – 35p.
12. Pension Markets in Focus // OECD Newsletter. – December 2005, Issue 2. – 120 p.
13. Complementary & Private Pensions throughout the World, ISSA. – 2003. – 60 p.

Подано до редакції 10 лютого 2012 року

Мельник А.М., Белинская Я.В.

Пенсионная реформа – предпосылка динамизации экономического роста в Украине

Аннотация. В статье главное внимание уделено серьезной для современной Украины проблеме как восстановление экономического роста. Важным аспектом проблемы обеспечения длительно высоких темпов экономического роста есть проблема той части ВВП, которую государство изымает у производителя через те или иные механизмы. Действующая в Украине система пенсионного обеспечения не дает возможности аккумулировать значительные средства для их дальнейшего вложения в производство, поскольку она является солидарной. В дальнейшем также анализируются другие типы пенсионных систем, которые существуют в мире, их сильные и слабые стороны.

Ключевые слова: доля ВВП, которая изымается у производителя; пенсионная система; солидарная пенсионная система; накопительная пенсионная система; система обязательного и добровольного накопления; трехуровневая пенсионная система; демографическая нагрузка на экономику.

Melnik A.M., Belinska J.V.

Pension reform is precondition to increase the rates of economic growth in Ukraine

Annotation. In article basic attention spared to such important problem for contemporary Ukraine as renewal of economic growth. A prominent aspect of a problem of maintenance is durable of high tempos of economical growth is a problem of that part of GDP (gross domestic product), which to take from business through a tax or other systems. An operating system of pensionary guaranteeing in Ukraine does not give a possibility to accumulate the considerable funds for their for their inlaying in production, so far as it is solidary. In further in work are analyzed other pension's systems, which exist in a world, their advantages and lacks, strong and weak sides.

Key words: part GDP, which to take from business; Pension's system; solidarity Pension's system; store Pension's system; system of obligatory and voluntarily accumulation; three-level Pension's system; demographic loading on economy; tax loading on economy.

Белінська Яніна Василівна – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародної економіки та підприємництва.

Мельник Олексій Михайлович – доктор економічних наук, професор кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».